

Rușinea și onoarea în contextul violenței domestice

Octavian Rujoiu
Universitatea din București

Valentina Rujoiu
Universitatea din București

This article discuss two opposite concepts, honor and shame, from domestic violence perspective. Our analysis is focused on an extreme form of domestic violence : honor killing. This is often met in a majority of societies but is predominant in the traditional patriarchal countries from Asia and the Middle East. More, will define the honor killing concept through gender diferentiations which decisively influences honor and shame association by sex.

22 ianuarie 2002. Mass-media suedeză este tulburată de un caz care avea să rămână mult timp întipărit în memoria colectivă a opiniei publice scandinave și nu numai. În noaptea anterioară (21 ianuarie 2002), Fadime Sahindal, o tânără imigrantă kurdă, sfârșește prin a fi omorâtă, înjunghiată de propriul tată în orașul suedez Uppsala. Fadime Sahindal a dus o viață de coșmar. Mult timp a fost amenințată cu moartea de bărbații din familie, deoarece nu se supunea deciziilor luate în sânul acesteia, fiind adepta propriilor principii de viață. Situația ei a devenit cunoscută publicului larg odată cu hotărârea sa de a povesti, prin intermediul mass-mediei, coșmarul prin care trecea. Acest lucru se întâmpla în februarie 1998. Fadime Sahindal a relatat jignirile la care era supusă de membrii familiei (aceștia o numeau „femeie ușoară” – *whore*). A fost condamnată la o viață izolată, ascunsă de multe ori de ochii lumii care o judecau. Totul a culminat cu actul criminal săvârșit de tatăl ei, care a considerat că numai așa putea fi refăcută onoarea familiei și îndepărtată rușinea (L. Grip, 2002, *apud* A. Andersson, 2003, 4). Intens mediatizat, cazul Fadimei Sahindal a ajuns în atenția Parlamentului Suedez. În declarația înaintată

instituției menționate, aceasta a descris cu lux de amănunte educația primită în familie, importanța valorilor patriarhale tradiționale, dar și cât de important este controlul sexualității femeii raportat la „codul” rușinii și al onoarei. Iată în ce a constatat declarația sa : „Dacă părinții mei ar fi primit ajutor și sprijin din partea vreunei organizații naționale, de exemplu din partea organizației kurde, acest lucru nu ar fi trebuit să se întâmple (Fadime a spus că ea nu ar fi trebuit să plece de acasă și să piardă contactul cu părinții ei – A.A.). Dacă societatea și-ar fi asumat responsabilitatea și mi-ar fi ajutat părinții să se integreze bine în societatea suedeză, poate că ceea ce mi s-a întâmplat putea fi prevenit. Ceea ce mi se întâmplă nu poate fi schimbat, dar cred că este important să învățăm această lecție din cazul meu, pentru ca altele similare să fie prevenite în viitorul apropiat” (F. Sahindal, *apud* A. Akpinar, 2003, 425).

„Honor killing”.

Delimitare conceptuală

După cum arată și denumirea, astfel de acte reprezintă rezultatul „pierderii” onoarei femeii

și, implicit, a familiei din care aceasta provine, conotația sexuală atribuită problemei în cauză având un rol foarte important. În societatea musulmană, de exemplu, familia se autorecunoaște ca având drept „de viață și de moarte” asupra femeilor care sunt acuzate că au pătat onoarea familiei (O. Rujoiu și V. Rujoiu, 2005). Mai mult, se consideră că legitimitatea acestui act provine dintr-un „cod complex al onoarei impregnat în conștiința unor sectoare dintr-o societate”, cum ar fi și cea palestiniană, constata Suzanne Ruggi (1998, 12), reporter la *The Jerusalem Times*. Acest cod al onoarei îngreunează libertățile sexuale ale femeilor și limitează actul sexual la unul legitim, într-o relație acceptată de familie, de comunitate și, de ce nu, de societate. Pe de altă parte, folosind un spectru mult mai larg de această dată, antropologul Sharif Kanaana sublinia la rândul-i că aceste *honor killings* datează din era pre-islamică și că reprezintă o certitudine, „tâind adânc în istoria societății arabe” (*apud* S. Ruggi, 1998, 13). Prin urmare, „crimele săvârșite în numele onoarei sunt «endemic» în societățile arabe, în particular în Orientul Mijlociu. Și în timp ce nimeni nu admite vina, mulți bărbați arabi susțin practica crimei în numele onoarei, și juriile, de obicei, țin partea bărbaților când aceste cazuri ajung în tribunale” (J.R. Warner, 2002, 19).

Jurnalista Suzanne Ruggi (1998) mai adăuga că în statisticile oficiale acest tip de crimă nu este întâlnită, deoarece este privită de multe ori ca fiind un subiect tabu, deși i se recunoaște prezența. Astfel de practici sunt condamnate de majoritatea palestinienilor. Profesorul de sociologie Lisa Taraki de la Universitatea Birzeit – *citat* de Suzanne Ruggi (1998, 12) – preciza că nu s-au efectuat cercetări pe această temă și, prin urmare, nu se cunoaște amploarea fenomenului. Totuși, există rapoarte precum *Woman's Empowerment Project* care identifică numai puțin de 20 de crime săvârșite în numele onoarei în anul 1996, în zone ca Gaza sau West Bank (*ibidem*). În Pakistan, de exemplu, Comisia Drepturilor Omului aducea la cunoștința opiniei publice faptul că, anual, peste o mie de femei sunt victimele unui astfel de omor.

Autoritățile iordaniene, pe de altă parte, estimează că „o pătrime din totalul omuciderilor apar din acest motiv; și în Yemen, sondajele universitare arată că, în 1997, 400 de femei au fost omorâte în numele onoarei” (V. Lesnie, 2000).

Caracteristicile definitorii ale unei crime săvârșite în numele onoarei sunt, pe de o parte, dorința excesivă a familiei de a deține controlul privind procesul reproductiv, iar, pe de altă parte, păstrarea virginității femeii (până când va exista acceptul familiei, adică a persoanelor de sex masculin în ceea ce privește relația sexuală). Femeia este proprietatea familiei, ea trebuind să se supună întocmai regulilor impuse de aceasta. În societatea musulmană, este considerată o rușine de neiertat ca o femeie să fie văzută singură (fără a fi însoțită de un alt membru al familiei) în preajma unui bărbat care nu îi este nici măcar rudă îndepărtată sau prin alianță. Nu actul în sine, „ci ceea ce se află în spatele acestuia reprezintă problema fertilității ori a puterii reproductive” (*apud* S. Ruggi, 1998). Cu alte cuvinte, vorbim de moralitatea, prestigiul, fidelitatea și onoarea familiei și a persoanei în cauză. Pedepsa este foarte aspră, preciza Vanessa Lesnie (2000, 12-14), actul finalizându-se prin „împușcarea, decapitarea, dezmembrarea, ciomăgirea, arderea cu foc sau acid, sugrumarea ori sinuciderea forțată prin înecare” a femeii condamnate.

„În contextul islamic, pedeapsa pentru o relație în afara căsniciei este de o sută de bice dacă femeia este singură, iar dacă este măritată, moartea prin lapidare. Oricum, în ambele cazuri trebuie să existe patru martori gata să depună mărturie că actul sexual a avut loc, condiție ce face ca pedeapsa să fie dificilă. Exemplele citate de organizațiile feministe au arătat că femeile sunt de asemenea pedepsite și chiar omorâte sub suspiciunea că au fost implicate într-o relație sexuală. Victimele violurilor au aceeași soartă. Menținerea onoarei este responsabilitatea femeii, indiferent dacă a fost educată sau nu în privința sexului, ori dacă a consfințit actul. [...] Cu toate că aceste crime săvârșite în numele

onoarei constituie o violare a drepturilor omului, precedentul lor în tradiție face ca problema să fie una complexă pentru Autoritatea Națională Palestiniană (*Palestinian National Authority* – PNA), Consiliul Legislativ Palestinian (*The Palestinian Legislative Council* – PLO) și pentru sistemul penal palestinian. [...] Lipsa unor statistici demne de încredere face dificilă campania activiștilor împotriva crimelor săvârșite în numele onoarei. Hanan' Abdullah de la *Palestinian Women's Working Society* explică: «Nu avem statistici, nu este nimic oficial. Este foarte greu să facem activități de lobby fără a avea informații exacte. Singurele persoane care cunosc numărul real, sunt cei de la poliție. Ceea ce încercăm noi să facem este un lobby pe lângă poliție și oficiali pentru a publica statisticile. Atunci vom putea ridica problema la un nivel superior» (*apud* S. Ruggi, 1998, 13-14).

Annika Andersson (2003) apelează, pentru o analiză mult mai complexă a acestui tip de violență domestică, la cartea Lenei Swanberg (2002), *Hedersmordet på Pela*, unde este descrisă pe larg situația unei alte fete kurde pe nume Pela, care a fost asasinată de unchiul său în anul 1999 pentru că, potrivit familiei sale, „se comporta într-un mod imoral și necorespunzător”. Potrivit acestei cărți, „Pela a distrus reputația familiei și a adus rușinea asupra acesteia, singura cale de a rezolva această problemă fiind omorârea fetei” (A. Andersson, 2003, 6). Ce motive pot conduce la un astfel de comportament? Menținerea onoarei și alungarea rușinii. În general, în societate, onoarea este discutată în raport cu reputația, puterea, banii sau corectitudinea

persoanei în cauză. „Conceptul de onoare/rușine se referă la poziția bărbatului în ceea ce privește onoarea, iar femeia este asociată conceptului de rușine. Este important pentru un bărbat să pară onorabil și respectat în societate. Femeia trebuie să poarte sentimentul rușinii. O femeie ar trebui să fie atașată de bărbatul ei și să-l ajute să-și păstreze reputația, prin sentimentul datoriei pe care îl are față de el. Trebuie să se poarte într-un mod respectabil, dedicându-și viața familiei. Datoria familiei sau a rudelor bărbatului femeii este de a se asigura că onoarea ei este sub controlul familiei și îndeplinește cererile familiei patriarhale. Bărbații pot pretinde că au responsabilități față de femeile lor, de exemplu, controlându-le sexualitatea. Viața sexuală a femeii este un domeniu de supervizare continuă și bărbații se simt foarte jigniți atunci când femeile lor se comportă indecent”, explică Annika Andersson (2003, 7). Un comportament adecvat înseamnă, pe de o parte, „satisfacerea plăcerilor și nevoilor bărbatului și familiei” (*ibidem*), iar, pe de altă parte, păstrarea virginității până la căsătorie. În multe din societățile patriarhale, nerespectarea acestor „reguli” de către femei poate conduce la pierderea onoarei femeii, dar, în special, a familiei din care aceasta provine, soluția fiind, în cele mai multe cazuri, una extremă: crima. Cu alte cuvinte, „conceptul de onoare este creat potrivit ideii că femeile nu sunt capabile să aibă grijă de ele și de virginitatea lor în societatea în care trăim și care este dominată de bărbat” (Koçturk – Runefords, 1991, 114, *apud* A. Andersson, 2003, 8). Tot aici, foarte sugestiv, apare modelul rolurilor de gen pe care îl exprimă o astfel de situație (Tabelul 1).

Tabelul 1. Roluri de gen

Bărbatul	Femeia
Onoare	Rușine
Sfera publică (lucrează în afara casei, este „cel care aduce pâinea în casă” – <i>breadwinner</i>)	Sfera domestică (lucrează în casă, are grijă de copii, este casnică)
Dominator	Subordonată

Sursa: A. Andersson, 2003, 9.

Încă din cele mai vechi timpuri, accesul femeilor pe piața muncii a constituit o problemă. Obstacolele persistă în unele țări, potrivit lui Hussein Shakhathreh (1995), prin prisma religiei, normelor, atitudinilor și discriminării. „Religia, în acest caz Islamul, interzice femeilor să aibă contacte cu bărbații din afara familiei. Acest lucru diminuează oportunitățile femeilor de a-și găsi un loc de muncă din moment ce pot lucra numai alături de alte femei. Normele în societate spun că femeile trebuie să stea acasă. Femeile nici nu ar trebui să se gândească să-și găsească o slujbă. În schimb, atitudinile pe care femeile le au față de piața muncii au un efect destul de mare asupra ofertelor pe care le primesc. Cel de-al patrulea factor este discriminarea. Din cauza unei piețe a muncii segregate, o rată mare a șomajului va conduce la câștiguri mai mici pentru femei comparativ cu bărbații” (apud A. Andersson, 2003, 14). În concluzie, patriarhia poate conduce la subordonarea și segregarea femeilor în societate (Tabelul 2).

Valorizare și devalorizare.

Diferențe de gen

În Antichitate, mai precis la Roma, bărbatul, în special soțul, era privit ca fiind stăpânul proprietății cu tot ceea ce conținea aceasta, inclusiv toți indivizii care își desfășurau acti-

vitătea și care trăiau în casele și pe domeniile deținute de el. În momentul în care se puneau problema atribuțiilor soției, totul se reducea la creșterea copiilor, respectiv la treburile casnice. Soțul avea dreptul legal „de a o pedepsi dacă era nesupusă” (apud S.K. Araji și J. Carlson, 2001). Din punctul de vedere al aspectului civil sau religios al căsătoriei, trebuie adăugat faptul că „legea islamică nu face distincție între mariajul civil și cel religios. Oricum, această situație se dorește a fi sub supraveghere în Marea Britanie în ceea ce privește căsătoria civilă, pentru a preveni fraudă și abuzul. Dacă o ceremonie religioasă va avea loc în Anglia fără să fie îndeplinite cererile civile preliminare, legea oficială nu va recunoaște mariajul ca fiind legal” (I. Yilmaz, 2004, 60).

Violența domestică, în general, și cu precădere în Orientul Mijlociu, capătă forme diferite în comparație cu celelalte zone de pe glob. A. Aamiry (1994) realiza în 1988 o cercetare privind violența domestică în Iordania, aplicând un chestionar despre violența familială pe un număr de 56 de studenți de la University of Jordan din Amman. Potrivit cercetătoarei A. Aamiry (1994), violența era interpretată ca fiind conștientă de acele comportamente exercitate în vederea controlării celorlalți „prin intermediul intimidării, amenințării prin orice mijloc verbal, fizic sau psihologic” (apud S.K. Araji și J. Carlson, 2001).

Tabelul 2. *Forme patriarhale*

Forme de patriarhat	Privat	Public
Structura dominantă	Producția domestică	Angajare/Stat
Structuri patriarhale răspândite	Angajarea Statul Sexualitatea Violența Cultura	Producția domestică Sexualitatea Violența Cultura
Perioada	Sec. XIX	Sec. XX
Modul de expropriere	Individual	Colectiv
Strategie patriarhală	Exclusivistă	Segregaționistă

Sursa: Walby, S., 1990, apud Andersson, A., 2003, 17.

Rezultatele au arătat că 86% dintre studenții chestionați au precizat ca violența domestică a apărut în familiile lor din cauza a cel puțin un factor dintre cei menționați anterior. Principalul factor a fost intimidarea (75%), apoi abuzul emoțional (40%). Abuzul fizic a fost menționat de 33% dintre studenți. Aproximativ jumătate dintre persoanele care au răspuns chestionarului au specificat că propriile mame au fost abuzate; 21% menționează că violența fizică a fost predominantă. Modelele de abuz au fost dintre cele mai variate: tatăl îi agrează pe toți membrii familiei, mama abuzează copiii, tinerii de sex masculin îi violentează pe cei de sex feminin. Concluziile studiului au un numitor comun: majoritatea omuciderilor din Iordania (din mediul familial) au loc în casele în care persistă violența domestică. De exemplu, în tradiția orientală „se reflectă o viziune comună a bărbaților, care consideră că socializarea neîngrădită a femeii este un pericol la adresa ordinii sociale. Această imagine arată că responsabilitatea bărbatului este de a controla comportamentul sexual al femeii utilizând toate mijloacele necesare. Norma culturală este corelată, în majoritatea societăților, cu două concepte bipolare: onoarea și rușinea. În Orientul Mijlociu, ca și în alte țări, onoarea reprezintă o noțiune complexă care se află în strânsă legătură cu valoarea de sine a bărbatului, precum și cu valoarea socială. Onoarea unui bărbat este reprezentată de mândrie, care poate fi reflectată în factori cum ar fi familia de origine ori bunăstarea și generozitatea” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 590).

Conduita sexuală a femeilor din familie și reputația acestora (de exemplu, mama, sora, soțiile, fiicele) reprezintă problemele cele mai delicate când este vorba de onoarea bărbatului. În situația în care trebuie restabilită onoarea, se recurge la pedepsirea femeii. Familia este cea care maximizează sau minimizează modalitatea de pedepsire a femeii în cauză. Totodată, implicațiile sociale, precum și cele politice pot fi factori determinanți ai acțiunilor familiilor dezonorate. Obiceiurile din Vest sunt văzute ca fiind

„amenințătoare” pentru că îngreșesc, în anumite situații, drepturile bărbatului și, prin urmare, pot să afecteze reputația familiei. Concluzia: femeia trebuie să asculte orbește de tați, frați sau soți. R.R. Anderson *et al.* (1998) (*apud* S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 590) sunt de părere că, pentru mulți bărbați musulmani, propria locuință reprezintă „cel din urmă bastion al autorității lor într-o lume dominată de schimbări sociale rapide”. Pe de altă parte, Fatima Mernissi (1975) a analizat relațiile interpersonale dintre bărbați și femei în Maroc, arătând că egalitatea sexuală „amenință onoarea bărbatului și Islamul”. Prințesa Lalla Fatima Zohra din Maroc, fiică de sultan (verișoară de rege), consideră că „femeia este egală bărbatului, are voie să aibă parte de aceeași educație și trebuie să activeze social și economic în țara sa. Bărbații din ziua de azi abuzează de puterea lor. De aceea, femeile trebuie să-și dobândească independența financiară. Numai așa bărbații le vor respecta, iar ele își vor câștiga siguranța, demnitatea și libertatea” (*apud* A. Cojean, 2002, 14). R. Borger (1998) sublinia că în Iordania crimele săvârșite în numele onoarei sunt în creștere. *Women's International Network* atenționează că, „în Iordania, 1/3 din 100 de crime înregistrate anual sunt crime săvârșite în numele onoarei” (*apud* S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 591). O altă statistică prezentată de Anahid D. Kulwicki (2002) arăta că în Iordania, între anii 1989-1990, s-au înregistrat 4.694 de cazuri de abuzuri fizice asupra femeilor, iar în anul 1992 numărul actelor de violență împotriva femeilor avea să fie de 4.856. Mergând mai departe, 42 dintre aceste cazuri au fost omucideri și 34 violuri. Perioada 1990-1993 a înregistrat 1.011 cazuri de violență domestică în aceeași țară (97% – 982 de cazuri – au fost reprezentate de abuzul soției și doar 3% – adică 30 de cazuri – au fost abuzuri asupra bărbatului). Mai adăugăm că numai între anii 1990 și 1995 oficialii iordanieni au înregistrat din 503 cazuri de omucidere, 150 (30,3%) de crime săvârșite în numele onoarei (*apud* A.D. Kulwicki, 2002, 79).

Sharon K. Araji și John Carlson (2001, 594) menționau că „abuzul oriuciderea soțiilor, mamelor, surorilor și fiicelor care s-au angajat într-un astfel de act [actul sexual] sunt considerate de unii, în Iordania, că fiind normative, nu un comportament deviant. Să luăm, spre exemplu, cazul de crimă săvârșită în numele onoarei prezentat de A. Amiry (1994). O tânără femeie a fost omorâtă de propriul tată pentru că a acceptat avansurile făcute de iubitul ei. Acesta nu a fost considerat vinovat pentru că femeia a acceptat avansurile sale. Tatăl a fost condamnat la șase zile de închisoare pentru omorârea propriei fiice”. Sentința cea mai comună este de închisoare de la trei luni la un an (R. Borger, 1998).

„Subri Rubeihat, sociolog la University of Jordan, indica într-un interviu pentru UNICEF (1994) – în publicația *Mother and Child* – că legislația națională privind problemele familiale este învechită. Potrivit lui Rubeihat, Iordania apare ca o societate comunală sau tribală. Astfel, nu există nici un sistem oficial pentru raportarea și rezolvarea cazurilor de abuz familial. Măinile autorităților sunt legate pentru că legea vede aceste cazuri

drept implicări în «problemele de familie» ori ale tribului sau comunității. O plângere poate fi înregistrată la poliție sau la tribunal, dar nu există nici un mecanism de protecție a victimelor pe parcursul desfășurării procesului investigațional. De fapt, Rubeihat a subliniat că intervenția poliției poate înrăutăți situația” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 594).

Citându-l pe F. Hosken (*Women's International Network News*, 1999), cei doi cercetători menționați anterior precizau că, în închisorile de femei din Aaman, majoritatea femeilor sunt închise „pentru a fi protejate de crimele săvârșite în numele onoarei”. Totodată, în Iran, pierderea controlului de către bărbați asupra comportamentului femeilor este echivalentă cu pierderea întregii puteri și, implicit, a onoarei și a propriei poziții în cadrul familiei (M.E. Hegland, 1992).

După 1 ianuarie 2002, în Codul Penal Turcesc, articolul 124, se precizează că atât bărbatul, cât și femeia, pentru a se căsători, trebuie să aibă 17 ani împliniți. Există și situații speciale când un judecător poate permite o căsătorie între un bărbat și o femeie care au împlinit 16 ani. Totuși, părinții sau

Tabelul 3. Date demografice privind victimele crimelor săvârșite în numele onoarei

Variabile	Frecvență
Vârsta	
17-30 de ani	6
21-25 de ani	3
26-30 de ani	2
31-35 de ani	3
36-40 de ani	1
41-60 de ani	1
Educația	
Necunoscută	13
Studentă	1
Cu educație	1
Diplomă	1
Situația socio-economică	
Necunoscută	11
Clasa de mijloc	2
Foarte bună	3

Sursa: Kulwicki, A.D., 2002, 80.

Tabelul 4. *Cauzele morții femeilor victime ale crimelor săvârșite în numele onoarei*

Cauze	Frecvență
Sarcină în afara căsătoriei	5
Sex premarital	2
Adulter	2
Comportament sexual neadecvat bănuț	2
Căsătorie fără consimțământul familiei	2
Reputație îndoielnică	1
Sex cu frate vitreg	1
Prostituție	1

Sursa : Kulwicki, A.D., 2002, 80.

Tabelul 5. *Relația dintre criminal și victimă*

Relația	Frecvență
Frate	9
Tată	3
Fostul soț	2
Nepot	1

Sursa : Kulwicki, A.D., 2002, 82.

Tabelul 6. *Sentințe date acuzaților de crimă săvârșită în numele onoarei*

Condamnare	Frecvență
Nici o pedeapsă	2
De la o săptămână la șase luni	5
Un an	3
5 ani	1
7 ani și jumătate cu muncă grea	1
10 ani cu muncă grea	1
Închisoare pe viață	1
Necunoscută	1

Sursa : Kulwicki, A.D., 2002, 82.

tutorii legali sunt consultați înainte de a se oficializa căsătoria. Înainte de 1 ianuarie 2002, vârsta legală pentru căsătorie în Turcia era de 17 ani pentru bărbat și de 15 ani pentru femeie (*apud* A. Akpınar, 2003, 440).

Analizând 89 de dosare de la Înalta Curte de Justiție Iordaniană, Anahid D. Kulwicki (2002) a constatat că 38 (42,69%) dintre ele au fost omucideri în care victimele au fost femei și, mai mult, 23 (60,52%) dintre acestea au fost cazuri de crimă săvârșită în numele onoarei, pentru studiul propriu-zis fiind valabile informațiile din doar 16 dosare. Dintre cele 16 femei, majoritatea aveau vârsta cuprinsă între 17 și 25 de ani, un caz aparte fiind reprezentat de o femeie în vârstă de 60 de ani, care a fost ucisă de fratele ei pentru că în urmă cu 40 de ani s-a măritat neținând cont de părerea și dorința familiei (Tabelul 3). Motivul cel mai frecvent pentru săvârșirea unui astfel de act a fost sarcina în afara căsătoriei. Alte cauze invocate au fost adulterul, pierderea virginității înainte de căsătorie sau alte comportamente capabile să afecteze reputația femeii și a familiei (Tabelul 4). De asemenea, sunt prezentate date privind relația victimă – criminal, precum și sentințele judecătorești date în aceste cazuri (Tabelele 5 și 6).

Din punct de vedere oficial, aventurile extraconjugale (de ambele părți) reprezintă o „provocare severă” pentru societățile patriarhale. Din același punct de vedere, nu există o poziție destul de clară care să edifice „restricționarea unui soț sau a unei soții să se implice într-o astfel de aventură înainte, după sau în timpul căsătoriei” (*apud* A. Akpınar, 2003, 427). Cultural vorbind, este inacceptabil ca o soție sau tânără femeie să aibă relații cu bărbați în afara căsătoriei, deși bărbatul nu „beneficiază” de aceleași restricții. În sud-estul Turciei, 66,6% dintre femei sunt de părere că pot să-și piardă viața dacă sunt implicate într-un adulter, fiind condamnate de familie, respectiv de propriii soți. Pedepsa cea mai blândă, dacă nu sunt condamnate la moarte, este fie maltratarea fizică, fie divorțul, chiar și din cauza unui simplu zvon sau a unor bârfe. Un procent identic de femei din aceeași regiune, nu au

cunoștință de faptul că au dreptul legal de a divorța de soții lor dacă aceștia sunt implicați într-un adulter (*apud* A. Akpınar, 2003, 427). Valorile patriarhale sunt încă prezente în societatea turcă. Necla Arat (1994) (*apud* A. Akpınar, 2003) observa o diferență de opinie între bărbații din regiunile din vest și cele din est. S-a constatat că 56% dintre bărbații consideră că „au autoritatea legitimă cea mai înaltă privind propriile soții” din vestul Turciei, comparativ cu 73% dintre cei care locuiesc în est. În ceea ce privește maltratarea fizică a acestora în cazul în care nu sunt obediente, 36% dintre bărbații care locuiesc în partea de vest a Turciei consideră că au acest drept, față de 57% în est.

Leyla Pervizat (2002) precizează existența în Turcia a mai multor factori care împiedică stoparea crimelor în numele onoarei. Aceștia se regăsesc în sistemul penal, în tradiția culturală patriarhală, unde săvârșirea unei astfel de crime conduce la obținerea mândriei. „În unele regiuni din Turcia, o crimă săvârșită în numele onoarei este văzută ca fiind puntea de trecere către obținerea bărbăției. [...] Principalii actori ai sistemului penal turcesc, cum ar fi legislatorii, judecătorii, avocații, polițiștii și jandarmii, sunt bărbați care dețin stereotipurile patriarhale și, de aceea, susțin puternic «intimitatea» familiei și superioritatea legitimată cultural a bărbatului. De exemplu, când o femeie fuge de soțul abuzator, ea poate fi trimisă înapoi la soțul ei ori familie, chiar și atunci când viața ei este în pericol” (*apud* A. Akpınar, 2003, 428).

Divorțul și avortul

În Islam, divorțul este perceput ca o ruptură față de principiile și valorile patriarhale. Ruptura se produce și între familiile celor doi și aducând prejudicii, constituindu-se ca o „breșă în armonia prețuită atât de mult de cultura arabă” (O. Cohen și R. Savaya, 1997, 3). Sondajele oficiale indică o creștere a ratei divorțurilor în rândul populației arabe din Israel, numai dacă ne referim la perioada 1960 (5%) – 1993 (9%). Persoane importante

din lumea arabo-israelită, cum ar fi Kadi Ahmed Natur, președintele Înaltei Curți de Apel Islamice, Farouk Abdul, directorul departamentului de servicii sociale din comunitatea arabă din Tirah, Muhammed

Abu-Hasein din Triunghiul de Nord, dar și numeroși asistenți sociali, cum ar fi Najach Sattel sau Gabi Abbed, sunt de părere că această rată este în creștere (O. Cohen și R. Savaya, 1997, 1) (casetă 1).

Casetă 1

„Divorț de tine”

„Divorțul în Israel este reglementat atât în legea civilă, cât și în cea religioasă. Divorțul în legea islamică poate fi valabil în trei feluri. Primul este ca soțul să declare „Divorț de tine” de trei ori în prezența a doi martori. Al doilea este ca soțul și soția să fie de acord să divorțeze, iar femeia să returneze darul de nuntă familiei soțului care a plătit pentru ea. Al treilea este ca fie bărbatul sau femeia să înainteze cererea de divorț. Atât timp cât nu există un conflict asupra proprietății sau a bunurilor comune ori întrebări cu referire la sănătatea mentală a bărbatului, divorțul poate avea loc printr-o procedură birocratică. Autorizația curții este necesară numai când femeia vrea să divorțeze de bărbat, iar acesta nu vrea sau când părțile nu se înțeleg în privința termenilor. Din toate punctele de vedere, prima opțiune nu este valabilă în Israel. Marea majoritate a femeilor arabo-islamice jaffa înaintează cererea de divorț Shari-ului local, unde se aplică legea islamică. Deși din punctul de vedere al legii israelite ele sunt în măsură să înainteze cererea de divorț în curți de stat civile, foarte rar se întâmplă acest lucru, probabil din cauza amalgamului de factori religioși, economici și sociali. Curtea Shari nu impune prezența unui avocat, în timp ce curțile civile o fac. Curtea Shari este condusă de Kadi, o autoritate religioasă islamică, a cărei permisiune este esențială pentru realizarea divorțului. Nu există un acord general în lumea islamică în ceea ce privește termenii divorțului. Marea majoritate a școlilor islamice garantează dreptul autorității Kadi de a dispune divorțul în ciuda obiecțiilor soțului dacă respectivul Kadi este convins că rămânerea în mariajul respectiv constituie un pericol pentru femeie. Situațiile care se încadrează într-o astfel de categorie sunt cele în care soțul este absent, închis și nu este capabil să-și susțină financiar familia, ori constituie un pericol fizic. Violența masculină este o boală incurabilă și contagioasă, intrând sub egida ultimei categorii. Incapacitatea mentală este de asemenea acceptată. Procedurile de divorț sunt de obicei amânate (durând de la câteva luni la câțiva ani) deoarece, înainte ca autoritatea Kadi să își dea consimțământul, se fac numeroase încercări de a-i împăca pe cei doi soți. Există în mod normal o luptă dusă cu sărăcia și copiii. Legea islamică și cea evreiască privesc femeile ca pe niște persoane independente din punct de vedere juridic și le permit să își recapete proprietățile materiale. Dar, deși legea islamică (similar celei evreiești) acordă custodia băieților peste șapte ani bărbatului, femeile arabe care se prezintă pentru divorț pierd. În majoritatea cazurilor, copiii rămân cu mamele lor, dar acest lucru nu poate fi privit ca fiind definitiv. Dreptul la custodia băieților mai mari asigură bărbatului un mecanism prin care își poate cere dreptul la proprietate. În curțile de judecată Shari Jaffa, un asistent social este instruit, o femeie musulmană arabă este angajată să ajute și să îndrume în acest proces având ca scop întâlnirea soților divorțați” (O. Cohen și R. Savaya, 1997, 3).

Avortul reprezintă o altă problemă în societatea musulmană. În ceea ce privește contracepția, Donna L. Bowen (1997, 167), realizând mai multe interviuri cu diferiți lideri religioși musulmani, constata că răspunsul

lor era mai mult sau mai puțin același: „Este interzis!”. Pozițiile oficiale (religioase, medicale sau venite din partea statului) privind avortul arată că femeia nu are dreptul să ia singură decizia de a face acest lucru. Această

autoritate revine în primul rând părții religioase, apoi doctorului și, în ultimă instanță, statului, prin programele sociale (D.L. Bowen, 1997, 168). „Într-un articol publicat la 7 septembrie 1994 sub titlul *Abortion Is Not Permitted in the Shari'a Unless to Protect the Life of the Mother* [...], Gad al-Haqq 'Ali Gad al-Haqq argumenta împotriva practicării avortului. El nota că singura excepție se face pentru a proteja viața mamei și făcea apel la doctori să nu se pripească în a decide că viața mamei este în pericol. Doctorii care fac avorturi ce nu sunt necesare ori legale, spunea el, sunt răspunzători în fața lui Dumnezeu. Urmând această prohibiție, ridică problema că, potrivit shari'a, avortul nu poate fi făcut după ce au trecut 120 de zile de la concepere, fiind judecat analog cu omorârea unei persoane. El este împotriva avortului după 120 de zile, indiferent de motiv, excepție făcând amenințarea vieții mamei ori afecțiunile congenitale periculoase care pot afecta fătul, lăsând deschisă opțiunea realizării avortului înainte de 120 de zile” (D.L. Bowen, 1997, 171). Autoarea citată discută și problema sistemului public de sănătate din Maroc, unde, pentru a se realiza un avort, trebuie să existe foarte multe dovezi care să ateste faptul că mama în cauză este în pericol, iar sănătatea ei depinde de acesta. Din punct de vedere politic, problema este încă destul de delicată (*ibidem*, 175).

Crima săvârșită în numele onoarei. Percepții și mentalități

Sharon K. Araji și John Carlson (2001) au aplicat un chestionar ce viza violența domestică pe un eșantion de 923 de studenți de la două mari universități iordaniene: University of Jordan și Philadelphia University, cea din urmă fiind o universitate particulară din Iordania. La sfârșit s-a constatat că există doar 625 de chestionare valide pentru cercetare. Din chestionarele aplicate la Philadelphia University, doar 85% au fost incluse în studiu, pe când dintre cele aplicate la University of Jordan, doar 70% au fost considerate valide.

Instrumentul de cercetare a fost special creat pentru a aduna cât mai multe informații, într-o gamă variată de probleme: viața de student în raport cu politicile educaționale, sociale, economice și de sănătate specifice statului iordanian. Procesul de realizare și validare a chestionarului a cunoscut mai multe etape: consultarea specialiștilor din cele două universități, din afară, precum și a studenților care nu au luat parte la proiect (la realizarea chestionarului din limba engleză). Chestionarul a fost tradus în limba arabă de cinci profesori specialiști în limba engleză și arabă și pretestat pe 47 de studenți, care nu au fost selecționați pentru cercetare. Important este că „recomandările studenților au fost incluse înainte ca versiunea finală a chestionarului în limba arabă să fie printată și distribuită” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 598). La administrarea chestionarului și-au adus aportul decanii celor două universități. Fiecare chestionar avea atașată o scrisoare cu instrucțiuni privind completarea și garantarea confidențialității răspunsurilor. De asemenea, modul de distribuire a chestionarelor a fost la îndemâna tuturor, deoarece studenții ridicau și depuneau chestionarele în același loc: biroul decanului. Acest lucru a fost făcut la îndemnul conducerii celor două universități, deoarece contribuia foarte mult la „legitimitatea chestionarului în ochii studentului” și, nu în ultimul rând, creștea rata răspunsurilor. „Ca gest de apreciere și ca metodă adițională de creștere a ratei răspunsurilor, fiecare student care completa chestionarul primea un cupon care putea fi schimbat la cafeneaua universității, pentru un sandviș și o băutură caldă” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 598). Majoritatea studenților erau musulmani (575) (cu privire la distribuția răspunsurilor pe itemi, respectiv pe sexe, vezi Tabelul 7). Studenții au considerat toate cele șase tipuri de violență domestică (abuzul fizic față de copii, disciplina severă aplicată copiilor, abuzul soției, abuzul soțului, crimele săvârșite în numele onoarei, abuzul emoțional al membrilor familiei) ca fiind probleme destul de serioase ce apar în familiile lor. Peste jumătate dintre studenții chestionați (65%) au menționat

abuzul emoțional ca fiind des întâlnit în familiile din care proveneau. Acest aspect a fost scos în evidență cu mult mai devreme de rezultatele studiului efectuat de A. Aamiry în 1998, eșantionul fiind format numai din studenți iordanieni (A. Aamiry, 1994). În acest caz, 75% dintre cei chestionați au precizat că s-a recurs la intimidare în ceea ce-i privește și, mai mult, 40% au fost abuzați emoțional.

În cazul cercetării elaborate de Sharon K. Araji și John Carlson (2001), după cum se și prevăzuse, abuzul soției a fost văzut ca fiind o problemă foarte serioasă de majoritatea studenților participanți la studiu (70%), urmat îndeaproape de crimele săvârșite în numele onoarei (63%), care se pot reflecta parțial în abuzul împotriva soției. Interesant, un procentaj destul de semnificativ (60%) a specificat că abuzul față de soț este o problemă serioasă. Acest rezultat este destul de neobișnuit deoarece, paradoxal, vorbim de o societate unde există puternice legături cu trecutul, cu ceea ce reprezenta odată societatea patriarhală iordaniană. Din discuțiile pe care unul dintre cercetători le-a avut cu mai mulți profesori de sex masculin ce

proveneau din țările arabe, dar care trăiau în Statele Unite ale Americii de mai mulți ani, despre aceste rezultate a primit răspunsuri similare: „Acesta (abuzul asupra bărbatului) nu putea avea loc în societățile arabe” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 611). Putem găsi și câteva explicații în acest sens. În Iordania, ca de altfel în mai multe state din Orientul Mijlociu¹, influențele vestice și-au pus amprenta într-un mod semnificativ. Majoritatea profesorilor cu care unul dintre autori a colaborat la realizarea chestionarului a studiat la universități din Statele Unite. „Din șase, două au fost femei care au fost foarte preocupate de statutul femeii din Iordania și, implicit, din lumea arabă. Grupările feministe din Iordania încep să conștientizeze abuzul îndreptat împotriva femeii, abuzul împotriva tinerelor femei și să dezvolte programe de susținere a victimelor abuzurilor din familie. Acești factori educaționali pot fi corelați cu atitudinea unor femei din Iordania care nu vor să accepte, fără să protesteze, dominarea bărbaților și să se apere împotriva unui astfel de abuz” (S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 611-612).

Tabelul 7. Frecvența distribuției itemilor violenței

	n	%	Procentajul personal al expunerii la violență			
			Bărbați		Femei	
			n	%	n	%
<i>Părinții își agresează fizic copii</i>			38	12	30	10
În mare măsură nu reprezintă o problemă	93	15,3				
Într-o oarecare măsură	155	25,5				
Într-o mare măsură	339	55,8				
Nu știu	20	3,3				
Total*	607	99,9				
<i>Părinții aplică o disciplină dură copiilor lor</i>			45	14	36	12
În mare măsură nu reprezintă o problemă	66	10,8				
Într-o oarecare măsură	203	33,2				
Într-o mare măsură	333	54,5				
Nu știu	9	1,5				
Total*	611	100				

<i>Soții își agresează fizic soțiile</i>			53	17	48	16
În mare măsură nu reprezintă o problemă	46	7,6				
Într-o oarecare măsură	125	20,6				
Într-o mare măsură	425	70				
Nu știu	11	1,8				
Total*	607	100				
<i>Soțiile își agresează fizic soții</i>			43	13	31	10
În mare măsură nu reprezintă o problemă	62	10,3				
Într-o oarecare măsură	160	26,5				
Într-o mare măsură	360	59,6				
Nu știu	22	3,6				
Total*	604	100				
<i>Crima săvârșită în numele onoarei (unul dintre bărbați omoară o femeie aparținând aceleiași familii din cauza unei conduite sexuale neadecvate - pe baza unei certitudini sau supoziții)</i>			43	13	33	11
În mare măsură nu reprezintă o problemă	75	12,4				
Într-o oarecare măsură	105	17,4				
Într-o mare măsură	382	63,1				
Nu știu	43	7,1				
Total*	605	100				
<i>Ridiculizarea verbală a membrilor familiei pentru a-i face să se simtă fără valoare sau să nu aibă o părere foarte bună despre propria persoană</i>			44	14	34	11
În mare măsură nu reprezintă o problemă	33	5,4				
Într-o oarecare măsură	166	27,2				
Într-o mare măsură	398	65,1				
Nu știu	14	2,3				
Total*	611	100				

* Totalul reprezintă câți studenți au răspuns din cei 625 eligibili pentru cercetare.

Sursa : după S.K. Araji și J. Carlson, 2001, 601.

Rezultatele au mai arătat un grad de acceptare destul de mare din partea copiilor (mai ales a celor de sex masculin) a unei discipline dure, comparativ cu ceea ce se întâlnește în mod frecvent în culturile europene. Prin urmare, familia este în egală măsură responsabilă pentru promovarea unei atmosfere calde, pline de dragoste, dar și de violență, în special, prin prisma comportamentului părinților sau al rudelor mai în vârstă. „Mamele, prin intermediul nivelului lor de educație, par să aibă o influență foarte

mare asupra percepțiilor studenților privind violența familială, în timp ce, în cazul studenților, tații, prin nivelul educațional, au o influență considerabilă. De asemenea, putem concluziona că percepțiile studenților, în special ale celor de sex feminin, sunt influențate de grija găsirii unui soț care să le respecte și să le trateze cum se cuvine”, notau Sharon K. Araji și John Carlson (2001, 616).

Muhammad M. Haj-Yahia (1998) a efectuat o cercetare privind violența domestică pe un eșantion de 425 de femei din West

Bank și Fâșia Gaza. Deși o treime dintre respondente sunt de părere că nu există nici un motiv plauzibil pentru ca o soție să fie agresată fizic de soțul ei, un număr destul de mare precizează că există totuși câteva situații în care este justificabil un astfel de comportament („când o soție este percepută ca fiind neloyală din punct de vedere sexual sau dacă îi pune bărbatului la încercare orgoliul masculin [*husband's manhood*]”). Mai exact, „69% dintre respondente sunt total de acord sau de acord că «soții violenți și abuzivi trebuie să fie întotdeauna responsabili pentru propriul comportament», 50% sunt total de acord ori de acord că «un soț violent nu este singurul responsabil pentru propriul comportament, din moment ce soția și circumstanțele vieții de zi cu zi joacă, de asemenea, un rol major»” (M.M. Haj-Yahia, 1998, 547). În completare, 43% dintre respondente se regăsesc în formele de acord menționate, conform ideii că „o femeie maltrată este singura responsabilă pentru violența exercitată împotriva ei din moment ce este evident că a făcut ceva care l-a iritat pe soț. Similar, 42% dintre respondente sunt total de acord și de acord că «dacă femeia bătută își cunoștea limitele și putea să se dea deoparte din calea soțului, cu siguranță el nu ar fi bătut-o»” (*ibidem*, 550).

Un studiu având drept subiecți bărbații arabi logodiți din Israel (M.M. Haj-Yahia, 1991) arăta că aproape 44% dintre aceștia acceptau într-o anumită măsură ideea că „nu există nici un fel de scuză pentru ca un bărbat să-și bată soția”. Surprinzător, un procent semnificativ (30%) era de acord oarecum cu afirmația că „uneori este ok ca un bărbat să-și bată soția”. Continuând, „între 28% și 57% dintre respondenți sunt de acord cu faptul că soțul are dreptul să-și bată soția în șase situații: când este infidelă ori nu este obedientă, nu-i respectă pe părinții, frații sau surorile soțului, își insultă soțul în fața prietenilor acestuia, refuză în mod constant să întrețină relații sexuale cu soțul ei ori nu se ridică la așteptările acestuia” (*apud* M.M. Haj-Yahia, 1998, 534-535).

O altă cercetare, realizată de același autor în 1997, are ca subiecți bărbații arabi căsă-

toriți din Israel. Și în acest studiu se observă rezultate similare: 58% dintre participanți au fost în totalitate de acord sau au agreat afirmația că „nu există nici o scuză ca un bărbat să-și bată nevasta”, pe când 28% cred, potrivit aceluiași grad de acceptare, că „uneori este ok ca un bărbat să-și bată soția” (M.M. Haj-Yahia, 1997).

„Așteptarea potrivit căreia o femeie abuzată va căuta ajutor, protecție și sprijin din partea familiei soțului ei și din partea propriei familii reflectă foarte clar valori care subliniază conservarea intimității familiei, precum și păstrarea reputației acesteia. Aceste așteptări reflectă valorile sprijinului mutual, dependenței mutuale și solidarității familiei întâlnite în societățile arabe. Concomitent, rezultatele indică faptul că femeile arabe nu sunt libere să ia decizii despre cum ar trebui să se descurce în cazul abuzului și este de așteptat să-și implice propriile familii ori familiile soților în aceste probleme. Astfel de implicări sunt exprimate prin căutarea ajutorului și protecției la membrii familiei, cerându-le sfatul în legătură cu cea mai bună cale de a se descurca în astfel de situații de abuz înainte de a lua vreo hotărâre” (M.M. Haj-Yahia, 2002, 739).

În cazul maltratării soției în societățile arabe agresorul poate fi nu doar soțul victimei, ci și alte rude ale acestuia, cum ar fi mama sau frații. Un caz destul de elocvent este reprezentat de exemplul următor: destinul unei femei de 29 de ani care descrie chinurile prin care a trecut din cauza rudelor soțului (cazul este relatat de vecina victimei): „Una dintre vecinele mele trăia cu soțul ei și cu mama acestuia. Auzeam destul de des cum soacra ei țipa la ea, o blestema și o umilea. Am aflat mai târziu, că, odată, soacra și doi dintre fiii ei au lovit-o pe femeie. Când m-a vizitat, am întrebat-o despre aceste zvonuri, dar ea le-a negat. Ulterior, mi-a povestit lucruri teribile despre felul în care o trata soacra ei. Ea a menționat că, aproape în fiecare zi, soacra sa îi spunea fiului ei lucruri neadevărate despre comportamentul ei [al soției] și chiar l-a încurajat să o bată. Femeia maltrată a menționat că relația sa

conjugală este foarte mult influențată de ceea ce soacra îi spune fiului ei” (*apud* M.M. Haj-Yahia, 2000, 245).

Gradul de acceptare în ceea ce privește maltratarea soției este unul foarte diferit în Occident și în Orient. Mai exact, în Singapore, de exemplu, un procentaj destul de mic, dar nu de neglijat, din rândul unor participante la un sondaj național erau total de acord (5,5%) și de acord (0,4%) cu afirmația că „uneori este corect pentru un soț să utilizeze forța fizică împotriva soției sale” (A. Choi și J.L. Edleson, 1996, 79, *apud* M.M. Haj-Yahia, 1998, 534). Peste Ocean, în Statele Unite (statul Carolina de Nord), în urma unei cercetări efectuate pe un eșantion de persoane de sex feminin cu vârsta peste 18 ani, K. Gentemann (1984, 109) constata că „aproape toate respondentele resping normele care aprobă abuzul fizic al soției, dar o minoritate substanțială (18,8%) acceptă ideea unor situații în care bătaia este justificată”. În orașul canadian Toronto, 20% dintre femeile participante la un sondaj agreau ideea ca soțul să-și pălmuiască soția în condițiile în care se constată că aceasta îl înșală ori dacă lovește prima (M.D. Smith, 1990). În Australia, situația este asemănătoare, 20% dintre respondentele unui chestionar fiind de acord cu abuzul fizic numai în anumite condiții, când

practic actul își găsește „justificabilitate” (J. Mugford *et al.*, 1989).

În concluzie, crimele săvârșite în numele onoarei rămân, totuși, o problemă destul de gravă pentru multe țări patriarhale. Asma Khader, avocat și lider al grupării feministe *Jordan Women's Union*, preciza că „oamenii au devenit mai îndrăzneți în a discuta astfel de crime care reprezintă o violare flagrantă a drepturilor omului”, dar și că „media dedică un spațiu mult mai larg acestui fenomen”. Totuși, pentru mulți oficiali, această problemă se prezintă ca fiind una foarte delicată, mai ales când vine vorba de sancțiuni. „Avocații și oficialii spun că, în majoritatea cazurilor, femeile au fost omorâte pentru că rudele de sex masculin au avut dovezi în ceea ce privește comportamentul «imoral» al femeilor, plecând de la pierderea virginității înaintea căsătoriei până la un simplu flirt. Altele au fost victime ale zvonurilor ori chiar ale unor scrisori anonime... Oamenii care comit astfel de acte sunt, de obicei, persoane conservatoare, religioase și tribaliste în gândire și comportament și intolerante față de modernizare. Foarte multe omoruri sunt justificate sub auspiciul *honouring sharia* (lege islamică), dar majoritatea oamenilor de știință neagă existența vreunei legi care justifică omorul” (Women's International Network News, 1995, 46).

Note

1. Pentru o analiză mai cuprinzătoare vezi G.M. Kressel (1981) și P.C. Dodd (1973).

Bibliografie

- Aamiry, A. (1994). Domestic violence against women in Jordan. *Al-Raida*, 11, 33-39, 65-66.
- Akpinar, Aylin. (2003). The honour/shame complex revisited: Violence against women in the migration context. *Women's Studies International Forum*, 26, 5, 425-442.
- Andersson, Annika. (2003). *Honor Killings. The Survival of Patriarchy in Different Societies*. Lund: University of Lund, Department of Sociology.
- Araji, Sharon K. și Carlson, John. (2001). Family Violence Including Crimes of Honor in Jordan. Correlates and Perceptions of Seriousness. *Violence Against Women*, 7, 5, 586-621.
- Bowen, Donna L. (1997). Abortion, Islam, and the 1994 Cairo Population Conference. *International Journal of Middle East Studies*, 29, 2, 161-184.
- Cohen, Orna și Savaya, Rivka. (1997). „Broken Glass”: The Divorced Woman in Moslem Arab Society in Israel. *Family Process*, 36, 225-245.

- Cojean, Annick. (2002). Lalla, la princesse des humbles. *Le Monde*, 15 février.
- Dodd, Peter C. (1973). Family Honor and the Forces of Change in Arab Society. *International Journal of Middle East Studies*, 4, 1, 40-54.
- Borger, R. (1998, Winter). *Women's International Network News*.
- Gentemann, K. (1984). Wife beating : Attitudes of a non-clinical population. *Victimology*, 9, 109-119.
- Haj-Yahia, Muhammad M. (2002). Attitudes of Arab Women Toward Different Patterns of Coping With Wife Abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 17, 7, 721-745.
- Haj-Yahia, Muhammad M. (2000). Wife Abuse and Battering in the Sociocultural Context of Arab Society. *Family Process*, 39, 2, 237-255.
- Haj-Yahia, Muhammad M. (1998). Beliefs About Wife Beating Among Palestinian Women. The Influence of Their Patriarchal Ideology. *Violence Against Women*, 4, 5, 533-558.
- Haj-Yahia, Muhammad M. (1997). *Explaining Beliefs About Wife-Beating Among Arab Men from Israel Through Their Patriarchal Ideology*. Manuscris nepublicat.
- Haj-Yahia, Muhammad M. (1991). *Perception of Wife Beating and the Use of Different Conflict Tactics Among Arab-Palestinian Engaged Males in Israel*. Teză de doctorat nepublicată. University of Minnesota, Minneapolis.
- Hegland, M.E. (1992). Wife abuse and the political system : A Middle Eastern case study. În D.A. Counts, J.K. Brown și J.C. Campbell (eds.). *Sanctions and Sanctuary : Cultural Perspectives on the Beating of Wives* (203-218). Boulder, CO : Westview Press.
- Kressel, Gideon M. (1981). Sororicide/Filiacide : Homicide for Family Honour. *Current Anthropology*, 22, 2, 141-158.
- Kulwicki, Anahid D. (2002). The practice of honor crimes : A glimpse of domestic violence in the Arab world. *Issues in Mental Health Nursing*, 23, 77-87.
- Lesnie, Vanessa. (2000). Dying for the family honor. *Human Rights : Journal of the Section of Individual Rights & Responsibilities*, 27, 3, 12-14.
- Mernissi, Fatima. (1975). *Beyond the Veil : Male-Female Dynamics in a Modern Muslim Society*. Cambridge, MA : Schenkman.
- Mugford, J., Mugford, S. și Easteal, P. (1989). Social justice, public perceptions, and spouse assault in Australia. *Social Justice*, 16, 102-123.
- Pervizat, Leyla. (2002). „Honour” killings in Turkey : Stories of extra-judicial execution. *International Children's Rights Monitor*, 15, 1, 18-21.
- Ruggi, Suzanne. (1998). Commodifying Honor in Female Sexuality : Honor Killings in Palestine. *Middle East Report*, 206, 12-1.
- Rujoiu, Octavian și Rujoiu, Valentina. (2005). Violența domestică. O perspectivă interculturală. *Revista de Asistență Socială*, 1-2, 163-172.
- Shakhatreh, Hussein. (1995). Determinants of Female Labour – Force Participation in Jordan. În N.F. Khoury și V.M. Moghadam (eds.). *Gender and Development in the Arab World – Women's Economic Participation : Paterns and Policies* (pp. 125-144). United Nations University Press.
- Smith, M.D. (1990). Patriarchal ideology and wife beating : A test of a feminist hypothesis. *Violence and Victims*, 5, 257-274.
- Warner, John R. Jr. (2002). The Silence of Women, The Voices of Women. *International Third World Studies Journal and Review*, 13, 15-22.
- Women's International Network News. (1995). Honour' killings continue in Jordan, 21, 2, 48.
- Women's International Network News. (2000). Turkey : Honor killings exposed as more families move to cities, 27, 4, 46.
- Yilmaz, Ihsan. (2004). Marriage solemnization among Turks in Britain : the emergence of a hybrid Anglo-Muslim Turkish law. *Journal of Muslim Affairs*, 24, 1, 57-66.

Primit la redacție : aprilie 2007